

Ålönsaaren ja Kirkkosaaren asutushistoria kaavoitettavalla keskusta-alueella

Kaavoitettavan alueen historialliset kylät Kirkkosaarella ovat Muddais, Tennby, Norrby, Söderby ja Prästgården / Pappila. Ålönsaaren kylät kaava-alueella ovat Finby, Bläsnäs, Vepo, Parsby, Storgård, Lindberg, Sysilax, Skräbböle ja Pjukala, osittain Muddais.

Paraisten asuttaminen

Kivikaudella (-1500/1300 eaa) suurin osa Paraisia oli vielä veden alla. Pysyvää asutusta ei ollut, vaan alueella liikkui lähinnä yksittäisiä kalastajia ja hylkeenpyytäjiä. Pronssikaudelta (1500/1300–500 eaa) tunnetaan yli kolmekymmentä korkeilla paikoilla sijainnutta hautaröykkiötä, hiidenkiuasta mutta merkkejä pysyvästä asutuksesta ei ole löytynyt. Rautakaudeltakaan ei asutuksesta ole tarkkaa tietoa.

Ensimmäiset merkit pysyvästä asutuksesta Paraisilla ajoittuvat vasta esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitteeseen 1100- ja 1200-luvuille. Ensimmäiset Paraisille asettuneet asukkaat olivat Varsinais-Suomesta ja Ruotsista kahtena samanaikaisena aaltona saapuneita uudisraivaajia. Kaskiviljelyssä tarvittavien metsien väheneminen vanhojen asuinalueiden liepeiltä ja samaan aikaan tapahtunut voimakas väestönkasvu pakottivat etsimään viljelysmaita kauempaa. Asutus alkoi tuolloin levittäytyä myös saaristoon, joka oli tähän saakka toiminut lähinnä pyyntialueena. Paraisilla on ollut keskeinen sijainti muinaisten merireittien läpikulkupaikkana. Idäntieksi kutsutun historiallisen purjehdusreitit Turkuun vievä haara kulki suoraan Paraistenportin kautta pitäjän läpi.

Parainen on Suomen vanhimpia pitäjiä. Kun Paraisten kirkkoa alettiin rakentaa 1280-luvulla, on todennäköistä että alueella oli jo vakiintunutta asutusta. Kirkon paikaksi valikoitui vesi- ja maakulkureittien solmukohta, jossa oli lisäksi hiekkapohjainen, viljelyyn sopiva maaperä ja merenkulkuun soveltuva suojaisa merenlahti. Harmaakivikirkko ja sen kuori ja holvi koristeluineen olivat valmiita viimeistään 1486.

Vanhimpia tunnettuja asuinalueita Paraisilla ovat Ålönsaaren keskiosan Tara ja Sydmo, mahdollisesti myös Pyhänsuunseutu. Samoin Lemlahti, Lielähti ja Attu kuuluvat Paraisten vanhimpiin asutettuihin seutuihin, joihin mantereelta tulleet uudisasukkaat asettuivat. Ruotsin suunnalta tulleet asettuivat eripuolille Paraista, ydinalueina Ålönsaaren eteläosan Ersby ja Simonby sekä Kirkkosaaren Tennby. Kirkkosaaren kylistä Tennby, joka 1500-luvulla tunnettiin nimellä Tegneby, on Norrbyn ja Söderbyn kyliä vanhempi. Tennby on todennäköisesti aikanaan irronnut Muddaisista, joka näin ollen on Kirkkosaaren vanhin kyläyhteisö.

1100- ja 1200-luvuilla Ålönsaaren ja Kirkkosaaren alueelle asettuneiden uudisraivaajien pääasiallinen elinkeino tuli peltoviljelystä. Ålönsaaren viljava savimaa soveltui hyvin viljelyyn ja vanhimmat kylännimet löytyvät tältä saarelta. Kylännimet olivat Suomalaisten eränkävijöiden pyyntialueilleen antamia tai myöhemmin viljelyn ja asutuksen myötä syntyneitä nimiä. Nimet olivat alun perin suomenkielisiä, mutta muuttuivat ruotsinkielisiksi Ruotsin suunnalta levittäytyneen asutuksen myötä. Paraisilla ruotsinkieliset asukkaat olivat enemmistönä 1300-luvulta lähtien.

Uudisraivausta seuranneen Paraisten asuttamiskauden voidaan katsoa päättyneen 1500-luvun alkuvuosikymmeneen tultaessa. Vuoden 1540 maakirjassa Paraiselle oli merkitty 99 kylää. Myöhempään kyläitettiin verraten lähes kaikki alueen kylät olivat muodostuneet tuohon ajankohtaan mennessä. Taloja kylissä oli 331, minkä lisäksi pitäjässä oli 12 säteriä. Korkeimmillaan taloluku oli vuonna 1556, jolloin Paraisilla oli 360 taloa. Vuoden 1540 jälkeen tapahtunut asutuksen leviäminen ei enää tapahtunut muualta muuttaneiden asukkaiden johdosta vaan tilojen halkomisesta ja autiotilojen ottamisesta takaisin viljelyyn.

Maanomistus ja verotus

Varhaisimmat tiedot maaomistuksesta Paraisilla löytyvät 1530-luvulta saakka ylläpidetystä maakirjasta (ruots. jordebok). Maakirjaan merkittiin ylös kaikki talonpoikaistilat ja kunkin tilan verovelvollisuus. Talo oli alkuperäinen maanomistuksen yksikkö, alkujaan myös maaverotuksen yksikkö. Kantatalolla tarkoitetaan tässä ennen v. 1540 asutettua kylän ”alkuperäistä taloa”.

Paraisten kylät ovat aina olleet pieniä ja niiden talot ovat sijainneet erillään toisistaan. Kylien rakenne ei noudattanut erityistä kaavaa vaan talot rakennettiin valitsemalla kullekin rakennukselle otollisin sijainti, kuiva ja lämmin paikka etelärinteellä. Rakennukset sijoitettiin todennäköisesti umpipihaksi, jossa ne ympäröivät pihapiirin kaikilta sivuilta. Miespiha ja karjapiha pyrittiin pitämään toisistaan erillään. Puurtarhat yleistyivät Paraisten talonpoikaistalojen pihoilla vasta 1800-luvun lopulla. Vanhimmat rakennukset olivat hirsistä salvottuja yksinkertaisia neliön tai suorakaiteenmuotoisia tupia, joissa sisäänkäynti oli päädyssä. Tällainen rakennustyyppi oli 1600-luvulla varsin yleinen. Myöhemmin rakennusta jatkettiin vierastuvalla, josta myöhemmin kehittyi sali. Tällainen paritaloksi kutsuttu rakennustyyppi oli Paraisilla kaikkein yleisin. Toinen tavanomainen rakennustyyppi Paraisilla oli 1700-luvulla yleistynyt yhden huoneen ja eteisen talo, jossa eteisen peräosa erotettiin väliseinällä kamariksi. Asuinrakennusten ohella vanhimpia rakennuksia olivat ruuan ja vaatteiden säilytykseen rakennetut aitat. Alueelle tyypillistä rakennuskantaa olivat myös kalkkiaitat sekä kalastukseen liittyvät ranta-aitat.

Usein kylä muodostui aluksi vain yhdestä talosta (yksinäistalo) tai monen perheen tai henkilön hallitsemista taloryhmistä. Kylän talot muodostivat omistusyhteisön, jakokunnan, jonka yhteisomistuksessa oli oman jakokunnan rajojen sisään jäävä maa, lukuun ottamatta talojen tontteja ja sarkajakoisia peltoja. Usein jakokunnan alue oli sama kuin kylän alue, mutta myös monikyläisiä jakokuntia esiintyi. Vanhimmat jakokunnat syntyivät jo keskiajalla mutta saattoivat pohjautua jo rautakaudella olemassa olleisiin nautinta-alueiden rajoihin. Yhdessä pitäjässä oli tyypillisesti monta jakokuntaa. Suomessa suurin osa maa-alasta oli omistusoikeuden ulkopuolella vuonna 1757 alkaneeseen isojakoon asti. Isojaossa maanjako-toimitus suoritettiin jakokunnittain. Pellot, metsä- ja laidunmaat jaettiin talojen kesken, niiden veroluvun mukaan. Älönsaarella kaava-alueella Parsby, Limberg ja Storgård muodostivat yhden jakokunnan, Bläsnäs ja Finby toisen ja todennäköisesti Pjukala ja Skräbböle kolmannen jakokunnan. Kirkkosaaren kylät Tennby, Norrby, Söderby, Pappila (ja Muddais) muodostivat yhden jakokunnan.

1550-luvulla uskonpuhdistuksen yhteydessä suurin osa katolisen kirkon maaomaisuudesta siirtyi kruunulle tai suoraan yksityisille maanomistajille. Paraisilta tunnetaan jo uskonpuhdistusta edeltäneeltä ajalta joitakin yksityisiä maanomistajia kuten Fleming- ja Tavast -suvut. Vuosien 1520–1530 aikana Paraisilla tapahtui voimakasta maanomistuksen keskittymistä, ja moni tila päätyi Flemingin suvun haltuun. Eerik Flemingistä tuli 1517 Kuitian kartanon isäntä. Koko Muddaisten kylä oli 1520–1530-luvuilla Flemingin omistuksessa.

Rälssitilat olivat alkujaan aateliston omistamia maatiloja, jotka oli vapautettu maaveroista. Ensimmäiset rälssitilat syntyivät Suomen alueelle 1200-luvulla kun aatelisille myönnettiin verovapauksia kuninkaalle suoritettavaa ratsupalvelua vastaan. Täyden rälssin oikeuksia nauttivat tilat olivat sätereitä, jotka erityisen, aatelin oikeuksia suojaavan määräyksen kautta vapautettiin sekä valtiolle maksettavasta verosta että ratsupalveluksen suorittamisesta. Paraisten pitäjässä oli vuoden 1540 maakirjan mukaan 12 säteriä, kaavoitettavalla alueella ainakin Bläsnäs ja 1600-luvulla myös Storgård.

Ratsutilat eli rustholit olivat läänien ja pitäjien suurimpia maatiloja ja niiden tehtävänä oli varustaa asekuntoinen mies ja hevonen sotaa varten. 1600-luvun alussa Paraisilla oli seitsemän ratsutilaa. Vuonna 1644 ratsutilaluettelon mukaan ratsutiloja oli kaavoitettavalla alueella Skräbbölessä, Finbyssä ja Pjukalassa. Myöhemmin myös Sysilaxista ja Bläsnäsistä tuli ratsutiloja.

Torppien määrä oli Paraisilla suurimmillaan vuonna 1885, jolloin pitäjässä oli 230 torppaa. Vuonna 1912 torppareita oli enää 61 ja vuonna 1930 40. Torpparilaki tuli voimaan 1918. Valtio myönsi Paraisille asutuslainan vuonna 1921. Asutuslaina oli tarkoitettu vuokraviljelijöille tilan lunastusta varten.

Asutuksen leviäminen

Paraisten harmaakivikirkon eteläpuolella sijaitseva Vanha Malmi muodostaa Paraisten historiallisen keskustan. Kirkon ympärille oli 1500-luvulle tultaessa kasvanut kauppa- ja asuinalue. Alueelle asettui ensin kirkonpalvelijoita ja myöhemmin myös käsityöläisiä. Malmilla majoitettiin kirkkomatkalaisia ja alue oli itsellisen väestön asuinpaikka. Kirkonseudun väestönkasvu johtui monesta syystä: kirkko oli seudun tärkeä kohtaamispaikka, kunnallishallinnon syntyessä 1870-luvulla Malmi oli alueen hallinnollinen keskus. Maakaupan vapautuminen ja elinkeinovapauden toteutuminen 1860- ja 1870-luvuilla veti alueelle kauppiaita ja käsityöläisiä. Malmilla maanomistus oli pitkään epäselvää ja kirkolla oli määräysvalta Malmin alueella.

Kirkon eteläpuolelle syntynyt Kirkkomalmin asuinalue oli rakennettu täyteen jo 1870-luvulla. Tämän jälkeen asutus levisi Pappilan- ja Tennbyn-malmin suuntiin sekä Kirkkosalmen länsirannalle, Parsbyhyn, jonne rakennettiin ensimmäiset talot 1800-luvun jälkipuoliskolla. Varsinainen muuttovirta Parsbyn seudelle tapahtui kalkkiteollisuuden laajentumisen myötä alueelle rakennettujen työläisasuntojen perässä 1800 ja 1900-lukujen taitteessa. Vanha Malmi säilytti toiseen maailmansotaan asti keskusasemansa mutta vähitellen kauppiat ja liikkeenharjoittajat siirtyivät asutuksen perässä salmen yli. Näin syntyi uusi Malmi jonka pääväyläksi ja kauppakaduksi vakiintui pian Kalkkiholmantie, nykyinen Kauppiaskatu.

1900-luvun alkukymmeninä asutus levisi saarekkeina Malmin alueen ulkopuolelle. 1920–1930-luvuilla Paraisten kalkkivuori rakensi Skräbbölen suunnalle asuinrakennuksia. Samoihin aikoihin rakennettiin myös Norrbynlahden etelärannat Norrbyn, Bläsnäsin ja Finbyn kylien mailla. Söderbyn ja Parsbyn kylien keskukset Saaristorien varressa rakennettiin 1930-luvulla ja alueet täydentyivät valmiiksi 1940–1950-luvuilla. Skräbbölessä alkoi uusi rakennusvaihe 1950-luvulla, asuinalueen levitessä länteen ja luoteeseen. 1960–70-luvuilla rakennettiin Söderbyn itäosien omakotitaloalueet sekä Finbyn omakotitaloalue Vapparintien länsipuolella. Myös Skräbbölen alue kasvoi edelleen. 1970-luvulle tultaessa keskusta-alueelle sijoittuvat asuinalueet olivat kasvaneet kiinni toisiinsa.

Pappilat

Talohaltijaluetton mukaan Paraisilla oli 1500–1600-lukujen vaihteesta 1900-luvun alkuun kaksi kappalaisen taloa ja yksi pappila. Parsbyn Mellangårdista tuli kappalaisen virkatalo 1675, ja asunto vuodesta 1690 lähtien. Muddaisten Västergård hankittiin toisen kappalaisen asunnoksi 1690-luvun alussa. Paraisten pappila on sijainnut Muddaisten ja Tennbyn rajalla Prästgårdenissa 1690-luvulta lähtien.

Elinkeinot

Kalkinpoltolla on Paraisilla pitkät perinteet ja se on pitäjän tunnusmerkki. Pienimuotoinen kalkinpoltto oli talonpojille merkittävä sivunelinkeino vuosisatojen ajan aina 1900-luvun alkuun saakka. Paraisten omaa kalkkia on mahdollisesti käytetty jo 1300-luvulla kirkkoa rakennettaessa sekä 1400-luvulla Kuitian kartanon rakennustöissä. 1500-luvulla Turun linnan laajennustöissä tarvittava kalkki oli lähtöisin Paraisilta, joka oli aikansa suurin kalkkintoimittaja.

1700-luvun puolivälin tienoilla Paraisilla oli 28 kalkkiuunia ja 1870-luvulle tultaessa viitisenkymmentä, joista parikymmentä sijaitsi Kirkkolahden länsirannalla. 1870-luvulle asti kalkkia poltettiin usean metrin mittaisissa ja levyisissä mäentöyräeseen kaivetuissa maauneissa. Ensimmäinen sylinteriuuni rakennettiin Skräbböleen 1875. Suurimmat louhokset olivat Storgårdin, Limbergin, Parsbyn ja Skräbbölen talollisten omistuksessa. Skräbbölessä ja Storgårdissa jopa torppareilla ja mäkitupalaisilla oli pieniä uuneja.

Paraisilla kalkinpoltto, sahat ja tiilitehtaat edustivat elinvoimaista pienteollisuutta jo 1880-luvulla vaikka maatalous oli edelleen väestön pääelinkeino. Tennbyssä toimi tiilitehdas vuosina 1885–1893 ja Söderbyssä vuosina 1906–1918. 1900-luvulle tultaessa kalkki- ja jalostusteollisuus ja erilaiset palveluelinkeinot tarjosivat toimeentulon monelle Paraislaiselle syrjäyttäen vähitellen aikaisemmat pääelinkeinot maanvil-

jelyn, kalastuksen ja purjehduksen. Maanviljely muuttui tehokkaammaksi teollistumisen myötä. Uudet viljelytavat ja maatalouskoneet yleistyivät Paraisilla 1880–1920-lukujen aikana. Kalkkipolton teollistumisen ja tehostuminen aiheuttivat myös uuden nousukauden merenkululle. 1800-luvun lopulla Paraisille perustettiin useita pieniä höyrylaivayhtiöitä kun sahat ja kalkkiteollisuus tarvitsivat runsaasti kuljetuskapasiteettia.

Storgårdin Mellangårdin isäntä Otto Emanuel Moberg Limbergin osti 1800-luvun lopulla Limbergin rälssi-tilan ja siihen kuuluvat 54 hehtaaria seudun kalkkipitoisinta maata. Yhdessä muutaman muun liikemiehen kanssa Moberg perusti Paraisten kalkkivuori Oy:n vuonna 1898. Yhtiö hankki omistukseensa kaikki Paraisten tärkeimmät kalkkiesiintymät ottamalla haltuunsa Skräbbölen kolme taloa vuonna 1907, Storgårdin yksinäisen rälssi-tilan vuosina 1908–1915 ja Parsbyn kylän, lukuun ottamatta seurakunnalle kuulunutta Mellangårdia, vuosina 1913–1933. Uudenlaisen kehäunin käyttöönotto ja sementtitehtaan perustaminen Skräbbölen rantaan kasvattivat Paraisten Kalkkivuori Oy:n suuryritykseksi 1910-luvulle tultaessa.

1930-luvulla maataloudessa siirryttiin kohti suurempia tuotantoyksiköitä. Uusia peltoja ei enää raivattu vaan tilakokoja saatiin suurennettua maita yhdistelemällä, jolloin kokonaisia tiloja sulautui toisiinsa.

Paraisilla arvioitiin olevan vuonna 1885 260 kesävierasta. Parainen oli jo tuolloin Naantalien ohella varteenotettava turistikeskus. Tiheä reittiliikenne houkutteli turisteja viettämään vapaapäivää saarella. 1920-luvulla turisteille perustettiin mm. täyshoitola Bläsnäsiin.

Maa- ja meritiet

Kirkkosaaren ja Älönsaaren välissä kulkeva Kirkkosalmi on vanha laivaväylä, jota pitkin kuljettiin Paraisien eteläisemmästä saaristosta Turkuun. Salmi ruopattiin ja levennettiin veneilykelpoiseksi 1930-luvun alussa. Virallinen laivaväylä kulki Airistolta Suurtervon ympäri Peimarille, suurinosa laivoista ajoi Vapparin yli, Hessundin salmen läpi Kirkkolahdelle ja sieltä edelleen Tervsundin kautta Peimarille. Bläsnäsin, Muddaisten, Malmin ja Pjukalan laiturit kuuluivat laivojen tärkeimpiin pysähdyspaikkoihin Paraisilla. Säännöllinen matkustajalaivaliikenne alkoi saaristossa vuonna 1859 kun siipiraslaiva ajoi kaksi kertaa viikossa Turun Saloon.

Talvitiet olivat vielä 1800-luvun puolivälissä maanteitä, ”kesäteitä”, tärkeämpiä. Tiet oli merkitty ja ne olivat käytössä sukupolvien ajan. Tärkein talvitie kulki Kemiöstä ja Sauvosta Peimarin yli Muddaisten maiden poikki Vapparille. Paraisten itäosista tuleva talvitie kulki Björkönselän yli Muddaisten kylän, pappilan ja Tennbyn maiden poikki kirkolle. Talviteiden tärkeimmät mairinnousupaikat kirkolle tultaessa olivat Sysilaxissa, Malmilla ja Muddaisissa.

Paraisten tärkein maatie kulki vuosisatojen ajan Sysilaxista kirkolle ja kirkolta Kirkkosaaren eteläosien kautta Hagauddeniin ja siitä Hessundin salmen yli. Lounaissaariston ja Älönsaaren länsiosien asukkaat tulivat veneellä Sysilaxiin ja jatkoivat siitä maitse kirkolle. Reitti tunnettiin myös ulommille saarille liikkuvien pappien kulkureittinä. Kirkolta mantereelle vievä tie oikaistiin 1910-luvulla, jolloin uusi reitti kulki Söderbyn läpi Hessundin salmen kapeimpaan kohtaan. Sysilaxista Hessundin salmelle kulkevan päätien lisäksi on vähän tietoa muista kyläteistä ja ratsupoluista, jotka yhdistivät suurimpia kyliä ja kartanoita jo 1600-luvulla. 1700- ja 1800-lukujen isojakokarttoihin merkittiin tiet, jotka jakotoimituksen aikaan olivat olemassa. Isojaon myötä toimeenpantujen tilanjakojen myötä vanhat tiet eivät aina kulkeneet uusiin tiloihin nähden järkevästi. Uusia teitä vanhojen polkujen tilalle tehtiin harvoin eikä maantierakennusta juuri tehty ennen 1880-loppua.

Nykyistä Saaristotietä alettiin rakentaa heti sotien jälkeen 1940-luvulla. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen, maantieverkoston vähitellen parantuessa laivaliikenne sai linja-autoista kilpailijan 1920-luvulla. Linja-autoliikenne Turusta Paraisille alkoi vuonna 1921 ja Hessundin silta todettiin liian pieneksi. Siirtyminen laivaliikenteestä linja-autoliikenteeseen aiheutti monia muutoksia. Saaren rannikoiden sijaan liikenne keskittyi vähitellen saarten sisäosiin. Aikaisemmin yhdyssiteinä toimineet salmet muuttuivat liikenne-esteiksi. Kirkkosaaren ja Kirjalansaaren yhdistävä Hessundin silta valmistui vuonna 1937. Silta oli valmistuessaan insinööritaidon mestarinäyte, maan suurin yksiaukkoinen kaarisilta.

Kaava-alueen historialliset kylät

Kirkkosaari

Norrby

Norrbyn kylä sijoittuu noin 1 km² alueelle Kirkkosaaren luoteiskulmassa, nykyisen saaristotien pohjoispuolelle, rajautuen pohjoisessa ja lännessä vesialueisiin, idässä ja etelässä Söderbyhyn. Kylän maisema muodostuu kallioisesta ja metsäisestä pohjoisosasta sekä Norrbyn lahden itäpuolisesta laaksosta.

Vuoden 1540 maakirjan mukaan Norrbyn kylä kuului Paraisten verokuntaan yhdessä Limbergin, Parsbyn, Finbyn, Tennbyn ja Söderbyn kylien kanssa. Norrby kuului samaan jakokuntaan Kirkkosaaren muiden kylien, Tennbyn, Söderbyn, Pappilan ja osittain Muddaisten kanssa. Vuosien 1778 ja 1779 isojakokartassa Norrbyssä oli kaksi kantataloa. Norrbyn historiallinen kylätontti sijaitsi Kirkkosaaren pohjoisosassa, Norrbyharjun eteläpuolella, kallioharjun tuntumassa, pohjoiseen nousevalla rinteellä, noin 400 metriä Norrbylahdelta idän ja kaakon suuntaan. Wästergårdin ja Östergårdin talojen tontit sijaitsivat 1700-luvun lopulla vierekkäin, noin 90 metrin päässä toisistaan itä-länsi suunnassa, kallioharjun etelärinteellä. Kylän eläinhaat sijaitsivat talojen eteläpuolella, nykyisen Bergbrinkenintien kohdalla. Viljelysmaa oli nykyisen Saaristotien, Åtenvändsvägenin ja Sidovägenin keskelle jäävällä alueella. Kylän pellot sijaitsivat talojen eteläpuolella nykyisen Norrbyn rantatien, Vestergårdintien ja Saaristotien välisellä alueella. Laajempi yhtenäinen niitty-alue sijoittui peltojen länsipuolelle, Kirkkosalmen rantaan pohjois-eteläsuuntaisena kaistaleena ulottuen nykyisen Norrbyn rantatien ja Oikotien risteyksestä kylän rajalle, Saaristotien tuntumaan saakka.

1700-luvun lopulla kylän asutus oli keskittynyt Norrbyharjun eteläpuolelle Norrbyn laaksoon, jossa kaksi kantatila sijaitsivat sekä Norrbyvikenin itärannan torppari- ja mäkitupalaisalueille. Harvaan asuttu kahden talon kylä kasvoi 1900-luvulla sykäyksittäin. 1920- ja 1930-luvuilla asutettiin Norrbylahden etelärannan mäet, kylän historialliset torppari- ja mäkitupalaisalueet. 1940- ja 1950-luvuilla rakennettiin omakotialueet kylän eteläosaan. Österbyntien eteläpuoli rakennettiin 1960-luvulla. Norrbyn teollisuusalue rakentui 1960-luvun puolivälissä. Vuonna 1974 Norrbyhyn rakennettiin jätevedenpuhdistamo. Kirkkosaaren ja Norrbyn kylän pohjoisosaan, teollisuusalueen pohjoispuolelle rakennettiin ensimmäiset omakotitalot jo 1990-luvulla ja alue rakentui valmiiksi 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Nykyään Norrbyharjun teollisuusalueella toimii joukko yrityksiä, jotka tarjoavat mm. autoihin, merenkulkuun, sähköasennuksiin, betoni- ja painotuotteisiin sekä liikuntaan liittyviä palveluita.

1900-luvun alussa rakennettu Vestergårdin kantatalo on edelleen kylätontin läheisyydessä, 1700-luvun lopun isojakokarttaan merkätyn talon tontin länsipuolella. Talonpoikaistalo on hyvässä kunnossa mutta rakennukseen on tehty muutoksia. Tilan navetta kuuluu nykyään toiseen kiinteistöön. Östergårdin historiallisella kantatalon tontilla on kaksi 2000-luvun alussa rakennettua omakotitaloa, eikä vanhaa rakennuskantaa ole jäljellä.

Söderby

Söderbyn kylä ulottuu Kirkkosaaren keskiosan kohdalta Österbyntieltä pohjoiseen, Norrbyn harjun yli Valoniemeen ja Hessundinsalmelle. Lännessä kylä rajautuu Kirkkosalmeen, etelässä Söderbyn ja Tennbyn kylien välissä itä-länsi suunnassa kulkevan puron kohdille. Söderbyn pohjoisosat ovat pääasiassa kalliosta metsämaastoa. Saaren pohjoisosassa oleva Norrbyharjun teollisuusalue kuuluu suurimaksi osaksi Söderbyhyn. Kylämäki saaristotien eteläpuolella on metsäistä kallioaluetta. Etelämpänä maisema muotoutuu asutuksesta ja avoimista viheralueista.

Vuoden 1540 maakirjan mukaan Söderbyn kylä kuului Paraisten verokuntaan yhdessä Limbergin, Parsbyn, Finbyn, Tennbyn ja Norrbyn kylien kanssa. Söderby kuului samaan jakokuntaan Kirkkosaaren muiden kylien, Tennbyn, Norrbyn, Pappilan ja osittain Muddaisten kanssa. Söderbyn kylässä oli 1700-luvun lopulla kaksi taloa, Östergård (Corporals Bostället), myöhemmin Österby ja Wästergård (Westerby). 1700-luvun lopun karttaan merkattu Söderbyn kylämäki oli pinta-alaltaan noin 9,6 hehtaaria ja ulottui luoteessa nykyiselle Saaristotielle saakka. Söderbyn historiallinen kylätontti sijaitsi Kirkkosaaren län-

siosassa, noin kilometrin päässä kirkolta koilliseen ja noin 400 metrin päässä Kirkkosalmen ylittävältä nykyiseltä sillalta itään. Talot sijaitsivat kylämäen etelä-lounaisrinteellä, noin 200 metrin päässä toisistaan. Söderbyn pellot sijoituivat pääosin kylämäen eteläpuolelle, talojen läheisyyteen. Söderbyn niityt sijoituivat kylämäen ja Kirkkosalmen väliselle kaistaleelle ja Östergårdin kantatalolta kaakon suuntaan olevalle alueelle.

Malmin kievari perustettiin 1885 Söderbyhyn. Reservikestikievari muutettiin 1890-luvun lopulla varsinaiseksi kestikievariksi. Söderbyhyn perustettiin tiilitehdas vuonna 1906 ja tehdas oli toiminnassa ainakin vuoteen 1918 saakka. 1910-luvulla kirkolta mantereelle vievä tie oikaistiin kulkevaksi Söderbyn läpi Hessundinsalmen kapeimpaan kohtaan. Söderbyn läpi Hessundinsalmelle kulkeva tie oli 1910-luvulta 1940-luvulle Paraisten tärkein tieyhteys mantereelle. Saaristotien ja Österbyntien väliin jäävä Söderbyn ydinalue rakennettiin täyteen 1930-luvulla. Loput Saaristotien ja Österbyntien välisestä alueesta rakennettiin 1940- ja 1960-luvuilla omakotitaloalueiksi. Söderbyn historialliselle kylämäelle, kylätonttien läheisyyteen nousi 1960-luvulla keskustan ensimmäinen pienkerrostaloalue. Östergårdin kantatalo jäi Puustellintien varteen rakennettujen kerrostalojen väliin.

Söderbyn kylämäen lounaisrinteellä sijainnut Westergårdin kantatalo on yhä samalla paikalla. Westergårdin ympärillä on eri-ikäistä rakennuskantaa 1950-luvulta 2000-luvulle. Myös Östergårdin päärakennus on jäljellä Puustellintien varrella. Kylän pohjoisosassa Valoniemen omakotitaloalue on rakennettu pääosin 2010-luvulla.

Tennby

Tennby sijaitsee Kirkkosaaren eteläosassa, Kirkon itäpuolella. Kylä rajautuu pohjoisessa Söderbyhyn, idässä Muddaisiin, etelässä Prästgårdeniin ja lännessä kirkon ja Kirkkosalmen kohdille. Talon itäpuolella oli pienehkö peltoala, kylän niityt sijoituivat pääosin Kirkkosalmen rantaan.

Tennby lukeutuu Kirkkosaaren vanhimpiin kyliin. Ruotsista ensimmäisten siirtolaisten joukossa 1100- ja 1200-luvuilla Paraisille tulleet uudisasukkaat asettuivat tälle alueelle. Tennby tunnettiin 1500-luvulla nimellä Tegneby, jossa miehennimi yhdistettynä by-päätteeseen viittaa vanhaan, 1100- ja 1200-luvuilla vallinneeseen kylännimityyppiin. On todennäköistä että Tennby irtosi aikoinaan Muddaisista, jonka katsotaan olevan saaren vanhin kyläyhteisö. Tennbyn kylän läpi kulki vuosisatojen ajan Paraisten tärkeimmät tieyhteydet. Historiallinen ja ainoa varsinainen tieyhteys kirkolta mantereelle kulki 1910-luvulle saakka Kirkkosaaren eteläosassa, Tennbyn kylän läpi, nykyisen Muddaistentien paikkeilla kohti Hagauddenin ylityspaikkaa. Vesistöjen yli oikaisevat talvitiet olivat 1800-luvun lopulle saakka merkittävässä asemassa. Björkönselän suunnalta tuleva talvitie kulki Tennbyn kylän halki kirkolle.

Vuoden 1540 maakirjan mukaan Tennby kuului Paraisten verokuntaan yhdessä Limbergin, Parsbyn, Finbyn, Norrbyn ja Söderbyn kylien kanssa. Tennby kuului samaan jakokuntaan Kirkkosaaren muiden kylien, Norrbyn, Söderbyn, Pappilan(Prästgården) ja osittain Muddaisten kanssa toimien jakokunnan keskuksena. 1600-luvun lopulla alkoivat ensimmäiset kiistat kirkkoa ympäröivän alueen maanomistuksesta. Vuonna 1752 kirkon maat erotettiin Pappilan ja Tennbyn yhteisistä maista vanhojen manttaalilukujen mukaisesti ja jaettiin neljään osaan: Kirkon, Pappilan, Tennbyn ja Storgårdin Malmeihin (myöhemmin Norrbynmalmi).

Tennbyssä ja Prästgårdenissa vuosina 1778–1779 suoritetun isojaon mukaan Tennbyssä oli yksi kylätontilla sijaitseva kantatalo (B). Kantatalon tontti oli kylän eteläosassa, Kirkolta Pappilaan ja Muddaisiin vievän tien pohjoispuolella. Kylämäki on merkattu isojakokarttaan 4,6 hehtaarin laajuisena etelä- pohjois-suuntaisena kallioisena mäkialueena. Kylämäen pohjoisosassa sijainnut kylätontti sijoittui nykyisen Kalkkitien ja Tennbyntien risteyksestä noin 150 metriä kaakkoon. Tennbyntie kulki tuolloin kylämäen halki, noin 80 metriä nykyistä tietä etelämpänä, suorassa linjassa Kärjäpolkuun ja Muddaistentiehen. Tennbyn pellot sijoituivat kylämäen pohjoispuolelle, niitty luoteispuolella. Vuonna 1879 Tennbyn omisti Carl Esaiasson, joka oli myös Parsbyn Södergårdin isäntä. Esaiasson valittiin ensimmäisenä maalikkona aiemmin pappien johtaman kunnallislautakunnan puheenjohtajaksi vuonna 1873.

1700- ja 1800-luvuilla Kirkkosaaren asutus keskittyi kirkon ympäristön lisäksi mantereelle johatavan tien varsille Tennbyhyn ja Muddaisiin. Paraisten pappila on sijainnut 1690-luvulta lähtien Muddaisten ja Tennbyn rajalla Kirkkosaaren eteläosassa. Tennbyn ja Muddaisten alueella on ollut peltoviljelyä jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Tennbyssä oli tiilitehdas ainakin vuosina 1885–1893. Tennbyhyn rakennettiin Paraisten ensimmäinen kerrostaloalue 1960-luvulla mutta suurin osa Tennbyn rakennuskannasta on 1970-luvulta.

Paraisten kaupungin omistamiin Tennbyn kylän maihin kuuluu nykyään 28,38 hehtaaria maata sekä vesialue Norrbyvikenin lahdella. Historiallisella kylätontilla on nykyään kolme kiinteistöä. Rakennuksia ei ole inventoitu. Historiallisen kylämäen länsireunalla, Tennbyntien ja Tennstigenin risteyksessä on muinaisjäännös. Ajoittamaton kivirakenne, latomus.

Prästgården / Pappila

Pappila / Prästgården sijaitsee Kirkkosaaren eteläosassa, Muddaisten ja Tennbyn rajalla, Prästgårdsvikenin pohjoispuolella. Pappilan ympäristö on pääosin peltomaisemaa.

Ennen 1700-luvulla aloitettua isojakoa, Pappilan kylä (Prästgården) kuului samaan maanomistuskuntaan Kirkkosaaren muiden kylien eli Tennbyn, Norrbyn, Söderbyn ja osittain Muddaisten kanssa. Vuosina 1778–1779 suoritettuna isojakon aikana Prästgårdenin kylän muodosti yksinäistalo, Paraisten pappila. Pappilan pellot ja niityt sijoittuivat pääosin kiinteistön eteläpuolelle. Pappilan pohjoispuolella, nykyisen Muddaistentien kohdalla kulki 1910-luvulle saakka saaren tärkein tieyhteys kirkolta mantereelle. Pappilan ohi kulki myös vuosisatojen ajan Paraisten itäosista kirkolle johtava talvitie. Prästvikenin merenlahti ulottui 1700-luvun lopulla lähemmäs pappilaa. Pappilan peltojen ja merenlahden välissä karttaan on merkattu hakamaata. Prästgårdsvikenin rannassa oli laituri ja laiturin päässä rantarakennus. Paraisten pappila on sijainnut Muddaisten ja Tennbyn rajalla 1690-luvulta lähtien. Vuosina 1803–18432 pappilassa asui arkkipiispa Jacob Tengström. Nykyinen pappilarakennus (rovastinpappila) on rakennettu 1800-luvun alkupuolella ja saanut nykyisen asunsa viime vuosisadan lopulla. Johan Ludvig Runeberg asui ja työskenteli talossa arkkipiispa Jacob Tengströmin vieraana vuosina 1827–1828.

Vuonna 2018 Prästgårdenin kiinteistöön kuuluu Pappila mukaan lukien noin 16 hehtaaria maa- ja vesialueita Kirkkosaaren eteläosassa, Muddaistentien ja Prästgårdsvikenin välillä. Paraisten seurakunta on vuokrannut pappilan Kirkkoherra Harry Sanfrid Backström muutettua pois talosta 2010-luvulla. Ympäriällä on peltoja sekä rakennuskantaa 1900-luvun alusta 2000-luvulle. Mäen päällä, näkyvällä paikalla sijaitseva pihapiiri, johon kuuluvat 1800-luvun alkupuolella rakennettu pappilan päärakennus ja 1800-luvun loppupuolella rakennettu luhtiaitta. Tontti on vehreä ja sillä on mm. suuria tammia, hedelmäpuita, erilaisia pensaita ja kukkia. Muutoin ne ovat säilyttäneet rakennusaikansa ominaispiirteet hyvin ja ne muodostavat hyvin säilyneen, historiallisen rakennuskokonaisuuden.

Muddais

1777 kartassa Muddaisten kylä ulottui Kirkkosaaren eteläosan Kvarnholmasta Pohjoiseen Hessundin salmen kapeimpaan kohtaan. Lännessä kylä rajautui Prästgårdenin kylään ja osittain Södegårdiin, idässä mereen. 1700-luvun lopulla kylän pellot muodostivat Kirkkosaaren kaakkoisosaan laajan, ranta- viivaa mukailevan yhtenäisen alueen. Muddaisten kylän maiden halki kulki 1910-luvulle saakka Paraisten tärkein tieyhteys kirkolta mantereelle. Samoin Paraisten itäosista, vesistöjen yli Kemiöstä ja Sauvosta Peimarin yli Kirkkosaaren kautta Vapparille merkitty talvitie, kulki Muddaisten peltojen poikki.

Muddais kuuluu Paraisten vanhimpiin kyliin. Ensimmäiset kirjalliset merkinnät Muddaisista ajoittuvat vuoteen 1338 mutta todennäköisesti kylä on ollut asuttuna jo pitkään ennen tätä. Vuodelta 1504 on maininta Muddaisissa olleesta kuninkaankartanosta. Vuosien 1520–1530 aikana Paraisilla tapahtui voimakasta maanomistuksen keskittymistä monen tilan päätyen lopulta Kuitian kartannon isännän, valtaneuvos Eerik Flemingin haltuun. Koko Muddaisten kylä oli 1520–1530-luvuilla Flemingin omistuksessa. Ennen 1700-luvulla aloitettua isojakoa, Muddais kuului samaan maanomistuskuntaan Kirkkosaaren muiden kylien eli Tennbyn, Norrbyn, Söderbyn ja Pappilan kanssa. Muddaisten ja Prästgårdenin maiden isojako suoritettiin vuonna 1777. Samana vuonna Carl Brotterus nuorempi osti kylässä olleet neljä vanhaa rälssi-

tilaa (Norrgård, Södergård, Österby ja Nästgård) ja näin Muddaisista tuli pitäjän huomattavin kartano. Vuonna 1839 myös Muddaisten Mellangård siirtyi kartanon omistukseen, jolloin kylän kaikki tilat, 1600-luvun puolivälistä lähtien kappalaisen asuntona (puustelli) ollutta Västergårdia lukuunottamatta, kuuluivat Muddaisten kartanoon. Vuonna 1907 valtio osti Muddaisten kartanon ja jakoi sen maat tilattomille. Tilan maista muodostettiin 24 viljelytilaa ja 12 palstatilaa.

Vuonna 1729 Paraisten kestikievari siirrettiin Muddaisiin ja toimi siellä toistakymmentä vuotta. Muddaisten laiturin oli matkustajalaivojen tärkeä pysähdyspaikka säännöllisen laivaliikenteen alettua vuonna 1859. Vuonna 1857 Muddaisten Uppgård oli yksi Paraisten kahdeksasta postitalosta.

Älönsaari

Parsby

Parsby sijaitsee Älön saaren itäosassa, Kirkkosalmen rannalla, nykyisen Saaristotien molemmin puolin. Kylä rajautuu idässä Kirkkosalmeen, etelässä Skräbböleen, idässä Kurkasiin ja pohjoisessa Blänsäsiin.

1400-luvulla Parsbyn kylässä oli kolme verotalonpoikaa sekä lisäksi rälssimaata. Vuoden 1540 maakirjan mukaan Parsby kuului Paraisten verokuntaan (Pargas bol) yhdessä Limbergin, Finbyn, Tennbyn, Norrbyn ja Söderbyn kanssa. Parsby muodosti Limbergin ja Storgårdin kanssa yhteisen jakokunnan, jossa Parsby oli keskuksena. Kylä tunnettiin nimellä Pargas by vuoteen 1559 saakka. 1600-luvulla nimi sai nykyisen muotonsa. Parsbyn, Storgårdin ja Lindbergin kylissä toimitettiin isojako vuonna 1788. Parsbyn kylässä oli kolme taloa, Mellangård, Västergård ja Östergård, joista Västergård(2) halottiin 1788 kahteen: Westergårdiksi (2:1) ja Södergårdiksi (2:2). Kylän taloista Östergård(3) oli rälssitila, myöhemmin verotila. Parsbyn Mellangård oli kappalaisen virkatulo vuonna 1675, ja asunto vuodesta 1690 lähtien. Rakennus toimi myöhemmin, 1950-luvulla, edelleen samoissa tehtävissä, suomalaisen seurakunnan kirkkoherran virka-asuntona.

Parsbyn kylän tiili- tai kalkkiuunit sijaitsivat vuoden 1787 kartassa Snäckvikenin länsirannalla, nykyisen Torisillan ja etelämpänä Skräbbölentien ja Kalkkisatamantien risteyksessä. Vuonna 1898 perustettu Paraisten kalkkivuori Oy osti Parsbyn tilan vuonna 1913 ja Mellangårdia lukuunottamatta loput Parsbyn kylästä vuosien 1913–1933 aikana. Östergård siirtyi Paraisten kunnan omistukseen vuonna 1948.

Parsbynmäen rinteeseen ja Kalkkihomaan rakennettiin ensimmäiset talot 1800-luvun jälkipuoliskolla. 1870-luvulla Parsby oli Malmin alueen rinnalla merkittävä asuinalue. Parsbyn keskusalueet Saaristotien varrella rakentuivat täyteen 1930-luvulla ja täydentyivät 1950-luvulla. Parsbyntien varrelle rakennettiin Central-folkskola vuonna 1953. Vuonna 1948 Parsbyhyn perustettiin Paraisten ensimmäinen yksityinen suomenkielinen koulu. 1700-luvulta peräisin oleva Södergårdin kantatalon päärakennus sijaitsee edelleen kylätontilla. Alueella on toiminut kotiseutuyhdistys vuodesta 1928. Päärakennukseen on tehty vain pieniä muutoksia, ja se on säilyttänyt rakennusaikansa tyylipiirteet hyvin. Aittakalliontien varressa olevilla kylätonteilla on eri-ikäistä rakennuskantaa. Todennäköisesti 1700- tai 1800-luvulla rakennettuun Östergårdin kantataloon on tehty muutoksia. Muu kylätonteilla oleva rakennuskanta on todennäköisesti 1900-luvun alusta. Mellangårdin päärakennus on säilynyt hyvin, myös Vestergårdin päärakennus on säilyttänyt historialliset piirteensä melko hyvin.

Lindberg (Limberg)

Vuoden 1787 isojakokartassa Lindbergin rälssitila sijaitsi Älön saarella, noin 1,5 kilometriä kirkolta lounaaseen. Pääasiassa tilan pellot, viljelysmaat ja vasikkahaka sijoituivat talon lähetyville. Noin kymmenen metrin päässä talontontin pohjoispuolella kulki tie kirkolta Ersbyn ja Skräbbölen suuntaan. Tontin luoteispuolella oli puron ylittävä silta. Tuulimyly on merkattu noin 90 metrin päähän talon tontilta koilliseen. Limberg rajautui Parsbyn, Sräbbölen ja Storgårdin kyliin. Muisnais-skandinaavinen kalkkia tarkoittava sana lim, kalkkivuori on ollut talonnimessä ainakin 1540-luvulta saakka, todennäköisesti jo paljon aikaisemminkin. Limbergin yksinäistalo sijaitsi Paraisten parhaan kalkkiesiintymän kohdalla. Vuoden 1540 maakirjan mukaan Limberg kuului Paraisten verokuntaan (Pargas bol) yhdessä Parsbyn, Fin-

byn, Tennbyn, Norrbyn ja Söderbyn kanssa. Limberg, Storgård ja Parsby muodostivat yhdessä jakokunnan, jonka keskuksena oli Parsby.

1870-luvulla Limbergin, Storgårdin, Parsbyn ja Skräbbölen talolliset omistivat paikkakunnan suurimmat louhokset ja kullakin talolla oli kaksi tai kolme kalkkiuunia. Storgårdin Mellangårdin isäntä Otto Emanuel Moberg osti vuonna 1899 Limbergin yksinäisen rälssitilan ja siihen kuuluvat 54 hehtaaria seudun kalkkipitoisinta maata. Vuonna 1902 rakennettu Limbergin päärakennus siirrettiin kaivoksen tieltä nykyiselle paikalleen Malmnäsän niemelle vuosien 1923–29 välillä. Rakennus muutettiin tuolloin Albert Richardtsonin piirustusten mukaan Paraisten kalkkivuori Oy:n toimihenkilöiden asuinnoiksi.

Limbergin historiallinen kylätontti ja kylän pellot ovat nykyistä kaivosaluetta. Alueella oleva Limbergin kaivos sekä sen eteläpuolella olevat kaivostoimintaan liittyvät kiinteistöt ovat osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. RKY-2009, Turunmaan rannikon kalkkilouhokset ja Paraisten kalkkitehdas.

Storgård

Storgård sijaitsi Älön saaren itäosassa ja Kirkkosaaren länsirannalla, Kirkkomalmin eteläpuolella. Storgård rajautui Älönsaarella Lindbergin ja Parsbyn kyliin ja Kirkkosaarella Limbergin, Parsbyn ja Prästgårdenin kyliin. Storgårdin pellot ja niityt sijoituivat Kirkkolahden itä- ja länsirannoille.

Storgårdin yksinäinen rälssitila tunnetaan 1500-luvulta saakka ja 1500-luvulla tilan omisti Antti Laurinpoika. Storgård toimi säterinä vuodesta 1639 vuoteen 1683. Tila muodosti Limbergin ja Parsbyn kanssa yhteisen jakokunnan, jossa Parsby toimi keskuksena. Vuonna 1639 tila periytyi Klas Klasson Skalmille, jonka omistuksessa jo oli Parsbyn tila. Storgård siirtyi myöhemmin Carpelan suvulle Parsbyn tilan kanssa. Storgård oli jaettu kahtia (Norrgård ja Södergård) ennen vuoden 1787 isojakoa. Vuonna 1876 Södergårdista lohkottiin Mellangård. Kolme kantataloa sijaitsivat samassa pihapiirissä. Storgårdin Mellangårdin isäntä Otto Emanuel Moberg perusti yhdessä muutaman muun liikemiehen Paraisten kalkkivuori Oy:n vuonna 1898. Paraisten Kalkkivuori Oy osti Storgårdin Södergårdin vuonna 1909 ja Norrgårdin vuonna 1913.

Vuonna 1919 Storgårdissa asui 336 henkeä. Vuonna 1924 Storgårdiin rakennettiin seurojentalo joka oli aikanaan seudun näyttävimpiä rakennuksia. Sarlininkadulla sijainnut rakennus tuhoutui tulipalossa vuonna 2013. Suomenkielinen koulu perustettiin kylään vuonna 1926.

Samassa pihapiirissä Södergårdin ja Norrgårdin kanssa sijainnut Mellangård purettiin vuonna 1977. Nordkalkin kalkkivilouhoksen, sekä Skräbbölentien ja Kaivostien risteuksen vieressä, Storgårdin historiallisella kylätontilla sijaitsee nykyään vuonna 1982 perustettu Paraisten teollisuusmuseo. Pihapiirissä on hyvin säilynyttä rakennuskantaa 1800-luvulta. Storgårdin alue on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä. RKY-2009, Turunmaan rannikon kalkkilouhokset ja Paraisten kalkkitehdas.

Bläsnäs

Bläsnäsän Säteri ja myöhemmin ratsutila sijaitsi Älönsaaren itäosassa, Norrbyvikeninlahden lounaisrannalla, Minnet-sisäjärven länsirannalla. Vuodelta 1471 löytyy maininta Bläsnäsiä tarkoittaneesta Blaese-naessbystä. Bläsnäsissä oli 1600-luvulla säteri, joka 1700-luvun alkuun mennessä oli muutettu ratsutilaksi. Bläsnäs ja Finby muodostivat yhteisen jakokunnan. Finbyn yksinäisestä ratsutilasta tuli ilmeisesti 1700-luvun alussa Bläsnäsän ratsutilan aputila ja Finbyn kylän maat sulautuivat Bläsnäsiin. Vuoden 1710 kartassa Bläsnäsän ja Finbyn maat rajautuivat pohjoisessa Vepoon, etelässä Parsbyhyn ja lännessä Taraan ja Kurkasiin. Bläsnäsän yksinäisen ratsutilan ja Finbyn aputilan pellot jaettiin vuonna 1774, niityt ja metsät vuosina 1780–1783 ja yhteismaat 1845. Vuonna 1903 tai 1904 jaettiin loput maat sekä Bläsnäsän ja Finbyn tilat. Isojaon jälkeen Bläsnäsän ja Finbyn omistukset sijoituivat lomittain alueelle, joka ulottui Långbergenin länsipuolelta Norrbyvikeninlahdelle.

Vuonna 1904 Bläsnäsin ratsutila halottiin Södergårdin, Norrgårdin, Vestergårdin ja Östergårdin tiloiksi, jokainen yhtä suureen osaan. Vuonna 1905 kunta osti Bläsnäsin Östergårdin ja 1923 Bläsnäsin Södergårdin. Kantatalot sijaitsivat todennäköisesti Bläsnäsin yksinäisen ratsutilan (myöhemmin Södergård) lähellä, vierekkäin, Bläsnäsin hiekkarannan eteläpuoleisella mäellä. Vuonna 1929 Bläsnäissä ollut mittava tulipalo tuhosi Bläsnäsin kantatalon, historiallisella kylätontilla sijainneen Bläsnäs Södergårdin ja todennäköisesti myös samassa pihapiirissä sijainneet Vestergårdin ja Norrgårdin kantat-alot. Suurin osa rakennuksista rakennettiin samoille paikoille uudestaan.

Bläsnäs kuului laivojen tärkeimpiin pysähdyspaikkoihin Paraisilla. Bläsnäs oli Turusta tulevien ja paraisille jäävien vuorojen tärkein päätelaituri. Parainen oli 1800-luvun lopulla Naantalin ohella merkittävä kesäkohde turisteille. 1920-luvulla Bläsnäsin Norrbyvikeniin työntyvälle harjulle rakennettiin kesätäyshoitola Åsbrink. Bläsnäsin rannalla pidettiin 1800–1900-lukujen vaihteessa useita paikallisyhdistysten järjestämiä kesäjuhlia ja arpajaisia. Toisen maailmansodan jälkeenkin Bläsnäsin ranta säilytti suosionsa kesäisenä ajanviettopaikkana ja yhteisten kokkojuhlien järjestämispaikkana. Bläsnäsin hiekkarannan länsiosassa on lähde.

Nykyään Södergårdin, Norrgårdin, Vestergårdin ja Östergårdin tiloihin kuuluu 7–20 hehtaaria maata pääasiassa Finbyn ja Bläsnäsin alueilla. Vain Bläsnäs–Södergårdin kiinteistöön kuuluu yksi rakennus. Historiallisella kylätontilla, mäen päällä Bläsnäsintien ja Kanelikujan kohdilla rakennukset ovat pääasiassa 1930-luvulta ja 2000-luvulta. Joidenkin rakennusten vanhimmat osat ovat säilyneet paloa edeltävältä ajalta. Mäellä on jäljellä kaksi todennäköisesti 1700-luvulta peräisin olevaa, Södergårdin kantataloon kuulunutta kiviholvikellaria.

Finby

Finbyn yksinäinen ratsutila sijaitsi Älönsaarella, noin kilometrin päässä Kirkkosalmen ja Saaristotien risteymästä länteen, Finby klintin kaakkoisreunalla. Joachim Fleming peri sekä Kuitian kartanon että Finbyn yksinäisen ratsutilan äitinsä isältä Jons Olofsonilta vuonna 1477. Vuoden 1540 maakirjan mukaan Finby kuului Paraisten verokuntaan (Pargas bol) yhdessä Limbergin, Parsbyn, Tennbyn, Norrbyn ja Söderbyn kanssa. Finby ja Bläsnäs muodostivat yhteisen jakokunnan, joista Finby oli vanhempi. Sitä viljeli vuonna 1540 kolme talonpoikaa ja joukko muiden kylien miehiä. Myös kirkko omisti Finbyssä tilan.

1600-luvun alussa Paraisilla oli seitsemän ratsutilaa, joista vuoden 1644 ratsutilaluettelon mukaan yksi oli Finbyssä. Kysymyksessä on todennäköisesti sama rälssitila, jota myöhemmin kutsuttiin Bläsnäsiksi ja joka sulatti itseensä Finbyn kylän maat. Todennäköisesti Finbystä tuli myöhemmin Bläsnäsin ratsutilan aputila. Bläsnäsin yksinäisen ratsutilan ja Finbyn aputilan pellot jaettiin vuonna 1774, niityt ja metsät vuosina 1780–1783 ja yhteismaat 1845. Finbyn aputilatila halottiin vuosina 1903–1904 Östergårdin, Västergårdin, Norrgårdin ja Södergårdin tiloiksi. Finby Södergård sijaitsi entisen Finbyn aputilan tontilla Finby klintin rinteellä. Norrgård ja Vestergård sijaitsivat pohjoisempana Bläsnäsin kyläalueella, lähellä Norrbyvikenin lahtea ja Östergård Älönsaaren itäosassa, nykyisen Saaristotien ja Kirkkosalmen risteymän pohjoispuolella.

Finby–Södergård kiinteistöön kuuluu nykyään reilun 3 hehtaarin suuruinen maa-alue historiallisella kylätontilla (Södergård) Finby klintin kaakkoisreunalla. Kylätontilla ja sen vieressä pohjoispuolella olleella ratsumiehen torpan tontilla ei ole jäljellä vanhaa rakennuskantaa. Alue on Finby klintin metsän ja Talotien 1930–1940-luvuilla rakennetun asuinalueen väliin jäävä ruohikkoinen aukio mäen rinteellä. Norrgårdin kiinteistöön kuuluu nykyään 8,553 hehtaaria maata Norrbyvikenin lahden pohjukan lounaisrannalla ja Långbergetin eteläpuolella Sydmontien molemmin puolin. Norrgårdin mailla ei ole rakennuksia. Finby Östergårdiin kuuluu noin 8 hehtaaria maata Långbergenin luoteispuolella ja Saaristotien keskusta liikenneympyrän molemmin puolin. Finby Vestergårdin tilaan kuuluu nykyään enää pieni vesialue Kirkkosalmesta.

Vepo

Vepo sijaitsee Ålönsaaren itärannalla, Bläsnäsvikenin lahden länsipuolella. Vepo rajautui etelässä Bläsnäsiin ja Finbyhyn, pohjoisessa Hoggaisiin. Kylän pohjoisosassa sijaitsee keskiaikainen vartiovuori, Vårdkasberget. Kylän nimenä Vepo esiintyi samassa asussa jo vuonna 1540. Vuonna 1802 Vepon tila halottiin kahtia, Östergårdin ja Vestergårdin tiloihin. Vestergårdin kantatalo sijaitsi Vapparintien länsipuolella, Vapparintien ja Vepontien risteuksen kohdalla. Östergård sijaitsi tien toisella puolella, nykyisen Vepontien ja Vapparintien risteykseen jäävässä kulmassa Vepontien eteläpuolella. Myöhemmin Östergård siirrettiin Vepontien pohjoispuolella olevalle korkealle kalliolle.

Vestergårdin kantatalo sijaitsee entisellä paikallaan, Östergård on purettu. Nykyiseen Vestergårdin kiinteistöön kuuluu 16,118 ha maata eri puolilla kylää. Kiinteistöön ei kuulu rakennuksia.

Sysilax

Sysilax sijaitsee Ålönsaaren kaakkoisosassa, Sysilaxvikenin itäpuolella. Kylä rajoittuu etelässä Ersbyhyn, lännessä Simonbyhyn, Pohjoisessa Kurkasiin ja idässä Parsbyhyn. Maisemaa hallitsevat laajat peltoaukeat ja peltojen välissä olevat metsäiset saarekkeet. Nimenä Sysilax viittaa pajahiilen eli sysien valmistamiseen.

Vuosien 1794 ja 1800 isojakokartoissa Sysilaxissa oli neljä kantataloa, joista vanhin oli todennäköisesti Kruunun ratsutila, Sysilax Upgård. Upgårdin tila (A ja B) halottiin Westergårdin ja Östergårdin ratsutiloiksi todennäköisesti ennen vuoden 1794 isojakoa. Vestergård ja Östergård sijaitsivat vierekkäin Sysilaxvikenin itäpuolella olevan mäen päällä, nykyisen Hyvilempintien pohjoispuolella. Mellangård (3) ja Nedergård (4) sijaitsivat vierekkäin noin 200 metrin päässä Vestergårdin ja Östergårdin tontilta kaakkoon.

Lounaissaariston ja Ålönsaaren länsiosien asukkaat tulivat veneellä Sysilaxiin ja jatkoivat siitä maitse kirkolle. Historiallisen kylätontin pohjoisreunalla kulkenut reitti oli tunnettu myös ulommille saarille liikkuvien pappien reittinä. Samaa reittiä käyttivät myös nauvolaiset ratsumiehet ollessaan matkalla katselmuksiin. Sysilaxin vilkasta vene- ja maihinnousuliikennettä säädeltiin vuonna 1752, määräämällä kirkkoon tulevat ja muut veneellä liikkuvat rakentamaan sysilaxiin omat laiturinsa kylän venevajojen yhteyteen ja että matkalaisten oli käytettävä olemassa olevaa tietä eikä omia polkuja saanut tallata toisten pelloille. Sysilaxissa oli myös yksi talvitien tärkeimmistä maihinnousupaikoista.

Vestergårdin kantatalon rakennukset ovat edelleen historiallisella kylätontilla. Rakennuskanta ajoittuu 1830-luvulta 1900-luvun alkupuolelle. Vestergårdin itäpuolella sijainnut Östergård purettiin 1950-luvulla. Sysilax Nedergårdin ja Mellangårdin tontilla sijaitsee asuinrakennus 1800-luvulta ja ulkorakennuksia 1900-luvun alkupuolelta.

Skabböle ja Pjukala

Skräbböle rajautuu kaakossa merenrantaan. Vanhin rakennuskanta sijaitsee mäenrinteillä alueen kaakkois- ja lounaisosissa. Kalkkilouhos sijaitsee kylästä pohjoiseen ja koilliseen ja Nordkalkin teollisuusalue alkaa kylän koillispuolelta. Lännessä ja lounaassa Skräbböle rajautuu pienempään Pjukalan kylään ja sen viljelysmaihin. Pjukala on osin kasvanut kiinni Skräbböleen. Pjukalan ydinalueisiin kuuluu vanha kantatila Piukalon ympäristö, tämän eteläpuolinen metsäinen nimi, jonka kärjessä on Pjukalan vanha kansanopisto. Näiden itäpuolella on viljelysmaata sekä Skräbbölen kylän kyljessä Näsimmäkeä kohti nouseva asutusalue. Pohjoisessa Skräbbölen kyljessä on pääasiassa 50-90-luvuilla rakennettuja taloja. Pjukalan alueella on edelleen paljon peltoa. Vanhojen kylätonttien pohjoispuolella on pieni rakentamaton mäki. Pjukala rajautuu kaakossa mereen ja luoteessa Ravalängsbergiin. Pohjoispuolelta alkavat kalkkilouhokset.

Paraisten böle-loppuiset kylännimet liittynevät 1200- ja 1300-lukujen vilkkaaseen asutuksen leviämiskautteen, mutta ainakin 1500-luvulla Skräbböle on jo ollut olemassa. 1500-luvun puoliväliin mennessä

Skräbböle oli kasvanut neljän talon kyläksi. Isojaon toimittamisen aikaan vuonna 1794 Skräbbölessä on ollut kaksi taloa, Skräbböle Norrgård ja Skräbböle Södergård. Södergård on vuonna 1859 halottu Södergårdiksi ja Mellangårdiksi. Pjukala on otaksuttavasti ollut Skräbbölen tytärkylä. Vuodelta 1708 on maininta Pjukalan ja Skräbbölen ennen isojakoa muodostamasta jakokunnasta. Piukalon tila on isojaon yhteydessä vuonna 1794 halottu kahdeksi nimettömäksi tilaksi, jotka on 1930 yhdistetty ja 1932 jälleen halottu Norrgårdiksi ja Södergårdiksi.

Skräbbölen ja Pjukalan alueella on kalkin louhinta ja poltto ollut jo varhain tärkeää. Vanhasta kalkinvalmistuksesta kertovat alueen hylätyt kalkkilouhokset. Pieniä kalkkiuuneja on ollut 1800-luvulla Skräbbölessä myös torppareilla ja mäkitupalaisilla. Laajamittaisemmaksi kalkkiteollisuus kehittyi 1800-luvun loppupuolella. Skräbböleen Kirkkolahden rannalle rakennettiin vuonna 1875 usean talollisen yhteistyönä saaren ensimmäinen sylinteriuuni, joka tehosti kalkinpolttoprosessia. 1800-luvun loppuun mennessä uuneja rakennettiin vielä lisää. Paraisten Kalkkivuori Oy perustettiin vuonna 1898 ja se osti vähitellen alueen tärkeimmät kalkkiesiintymät. Vuonna 1907 Paraisten Kalkkivuori Oy hankki omistukseensa Skräbbölen kolme taloa kalkkiesiintymineen.

Skräbbölen isojaon aikainen asutus sijaitsi mäenrinteessä nykyisten Norrgårdin ja Södergårdin rakennusten läheisyydessä kylän itäpäässä. Viljelysmaat sijaitsivat vanhan kyläalueen länsi- ja lounaispuolella. Seuraavana on asutettu Näsämäki, vanhasta kyläalueesta lounaaseen sijaitseva kukkula. Sen rakennuskanta on syntynyt pääosin 1900-1930-luvuilla. 1920- ja 30-luvuilla Skräbböle laajeni pohjoiseen Huvilakadun seudulle ja tämä alue kasvoi edelleen heti sotien jälkeen 1940- ja 50-luvuilla voimakkaasti. Asutuksen laajenemiseen vaikutti erityisesti Paraisten Kalkkivuori Oy:n työntekijöiden asuntotarve. 1920-luvun alussa vanhan kyläalueen länsipuolelle rakennettiin kansakoulu teollisuuden myötä kasvaneen väestön tarpeisiin. 1960-luvulla rakennettiin Huvilakadun ja Näsämäen väliin jäävä alava alue.

Pjukalassa isojaon aikainen asutus on sijainnut suunnilleen samoilla kohdilla, kuin missä nykyiset Pjukalan Norrgårdin ja Södergårdin päärakennukset sijaitsevat. Pjukalan pellot sijaitsivat vanhasta kantatilasta koilliseen sekä pienempinä tilkkuina lännessä ja pohjoisessa. Koko Pjukalan ja Skräbbölen välinen rantakaistale on ollut niittynä. Idässä Skräbbölen maiden läheisyydessä, sijaitsee Södergårdin vanha torppa Åkerkulla ja pohjoisessa Majdal on mahdollisesti toiminut Norrgårdin vuokratilana. Pjukalan alueelle on syntynyt uutta asutusta harvakseltaan. Pjukalan pohjoisosaan kasvoi 1950-luvulla pieni asuinalue ja tämän alueen pohjoispuolelle Skräbbölen kylkeen kasvoi 1970-90-luvuilla laajempi uusi asuinalue. 2000-luvulla Skräbbölen kylkeen etelässä on syntynyt vielä uusi asuinkeuhkittymä. Pjukalan historiassa merkityksellistä on ollut kansanopiston perustaminen Pjukalaan vuonna 1893. Lisäksi Pjukalassa on sijainnut laivalaituri, joka on ollut yksi Paraisten tärkeistä pysähdyspaikoista.

Skräbbölen keskuksena voi nykyään pitää Skräbbölen koulua. Alueen sisällä on lähinnä asuinrakennuksia ja vain vähän yritystoimintaa. Skräbbölen välittömässä läheisyydessä on edelleen toiminnassa oleva kalkkilouhos. Vanhan kyläalueen vanhimmat rakennukset ovat 1800-luvun lopulta. Nykyiset Norrgårdin ja Södergårdin rakennukset sijaitsevat vanhojen kylätonttien läheisyydessä, kuitenkin osittain tai kokonaan kylätonttien vanhojen rajojen ulkopuolella. Skräbbölen kylä on laajentunut vanhojen viljelysmaiden päälle ja pohjoisessa ja lounaassa niiden ulkopuolellekin. Pjukalan vanha kylänseutu on edelleen verrattain pieni ja kylämäinen. Vanhojen kylätonttien eteläpuolella on harvakseltaan rakennuksia lähinnä 1900-luvun alusta. Uudempi asutus on keskittynyt Skräbbölen kylkeen. Skräbbölentien itäpuolella olevat kiinteistöt ovat osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä, RKY-2009, Turunmaan rannikon kalkkilouhokset ja Paraisten kalkkitehdas.

Lähteet

Isojakokartat: <http://digi.narc.fi>

Iso-livari, Lasse. Paraisten talonhaltijaluetteloja, 2015: <http://users.utu.fi/isoi/talot/parainen.htm>

Lohkomisasiakirjat, Maanmittauslaitos

Maarekisterikirjan kopiot, Turun maakunta-arkisto, Kansallisarkisto

Maisemahistoriakartat, Varsinais-Suomen maakuntamuseo ja www.lounaistieto.fi

Pargasbygdens historia, osat I-II. Osa I, toim. Gabriel Nikander, Sigrid Nikula, Olav, D. Schalin. Osa II, Lehto, Ture ja Pargasbygdens historiekommitté. Parainen 1955–1981.

Paraisten keskustan yleiskaavan tausta-aineisto. Parasten kaupunki, ympäristöosasto 2018.

Suistoranta, Kari. Paraisten historia. Turku 1985.

Suomen kartanot ja suurtilat II. Toim. Eino Jutikkala, Gabriel Nikander. Helsinki 1941.

Suomen maatilat, osa III, Turun ja Porin lääni, Ahvenanmaa. Toim. Felix Jonansson, Akseli Kivialho, K. Kivialho. Porvoo 1932.

Rakennusinventoinnit, Varsinais-Suomen maakuntamuseo.

RKY-2009, Museovirasto